

РОЛЬ ГРИ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті аналізуються теоретичні аспекти становлення сюжетно-рольової гри у дошкільників з порушеннями інтелекту. Також увага приділена вивченню особливості прояву ігрової діяльності у дошкільників з порушеннями інтелекту та розробці методики формування сюжетно-рольової гри у дошкільників на 2-3 роки навчання у Волинському центрі соціальної реабілітації дітей-інвалідів.

Ключові слова: дошкільний вік, порушення інтелекту, провідна діяльність, ігрова діяльність, сюжетно-рольова гра.

Постановка проблеми. Серед багатьох причин, які гальмують самостійне, послідовне становлення гри у розумово відсталій дитині, слід виділити, перш за все, першочергову - недорозвиток діяльності кори головного мозку, що призводить до запізнення в строках оволодіння статичними функціями, мовленням, емоційно-діловим спілкуванням з дорослими в ході орієнтованої і предметної діяльності. Негативно відображається на становлення гри відсутність необхідних педагогічних умов для розвитку дитини - депривація, що виникає особливо часто в тих випадках, коли дитина з порушеннями інтелекту перебуває в дошкільному віці у закладах закритого типу. Будучи позбавленою необхідного припливу свіжих емоційних вражень, дошкільник з порушеннями інтелекту отримує уявлення лише про вузьке коло предметів, його життя проходить в обмежених монотонних обставинах. Таким чином, на його органічний недолік накладається збіднений і часом викривлений образ довкілля.

Мета статті. Виявити та вивчити особливості ігрової діяльності у дошкільників з порушеннями інтелекту, запропонувати практичні рекомендації з удосконалення керування грою дошкільників в спеціальних закладах.

Вивчення праць психологів та педагогів, зокрема: Л.С. Виготського, Н.Д. Соколової дало нам змогу стверджувати, що у процесі ігрової діяльності відбувається формування сприймання, мислення, пам'яті, мовлення - тих фундаментальних психічних процесів, без достатнього розвитку яких не можливо говорити про виховання гармонійної особистості.

Своєрідність та рівень розвитку мислення дитини визначає характер її діяльності, інтелектуальний рівень забезпечення цієї діяльності. Теоретичний аналіз праць багатьох дослідників (О.П. Гаврілушкіної, Н.Д. Соколової, Л.П. Савіної, Г.І. Бойченко, Є.І. Щербакової та ін.) переконує нас у тому, що гра набуває статусу соціальних взаємин для кожної дитини. Завдяки грі в дитини формується здатність виявляти свої особливості, визначати як вони сприймаються іншими і з'являється потреба побудувати свою поведінку з урахуванням можливої реакції об'єктів діяльності.

Сучасні послідовники психоаналізу, розробленого З.Фрейдом, розглядають гру як проєкцію тих труднощів і конфліктів, які існують в реальному житті дитини, в її взаємовідносинах з близькими людьми. Шляхом символічного розіграшу травмуючої ситуації дитина може успішно подолати реальні конфлікти. Таким чином, гра розглядається як спосіб, що забезпечує успішну адаптацію дитини до соціального світу, але не обумовлює якісних змін в психіці [7].

Психологи Л.С.Виготський [1], А.Н.Леонтьєв [5], С.Л.Рубінштейн [3], Д.Б.Ельконін [4] та інші завжди приділяли ігровій діяльності дитини значну увагу. У дошкільному віці виникає і здобуває найбільш розвиненої форми особливий вид дитячої гри, що отримав назву сюжетно-рольової. Сюжетно-рольова гра є діяльністю, у якій діти беруть на себе трудові чи соціальні функції дорослих людей і в спеціально створюваних ними ігрових, уявлених умовах відтворюють життя дорослих і взаємини між ними. Їх дослідження показали, що сюжетно-рольова гра соціальна за своїми мотивами, походженням, змістом, структурою,

функціями. Сюжетно-рольова гра має вирішальне значення для розвитку уяви дитини. Ігрові дії відбуваються в уявній ситуації, реальні предмети використовуються в якості інших, уявлених; дитина бере на себе ролі відсутніх персонажів. Така практика дії в уявному, вигаданому просторі сприяє тому, що діти здобувають здатність до творчої уяви.

На думку науковців Р.І.Жуковського [6], А.В.Запорожець, А.П.Усова [1], взаємозв'язок між грою й емоційним станом дітей виступає у двох планах її становлення та удосконалення ігровою діяльністю впливає на виникнення та розвиток емоцій. Сформувавшись, емоції впливають на розвиток гри визначеного змісту. Ці закономірності проявляються по різному, в залежності від віку дітей і рівня розвитку ігрової діяльності.

Важливими умовами виникнення повноцінної гри є формування соціального змісту спілкування, взаємодії між персонажами у процесі даного виду діяльності. Спостереження за грою дає можливість визначити, як складаються взаємини з однолітками: радіють діти спільній грі чи ні, приймає партнер ініціативу свого товариша, які конкретно емоції при цьому відчуває дитина. Діапазон емоцій, адресованих партнеру по грі, може бути надзвичайно широким: від повної байдужності і до зацікавленості та підтримки емоційних контактів, змістовного спілкування взаємних дій. Емоційні прояви, що виникають у конкретній ігровій ситуації, здатні закріплюватися й узагальнюватися. Вихователь повинний так організувати гру, щоб перешкоджати виникненню негативних емоцій, прояву неухважності, агресивності.

Активність дітей в навчанні гри носить репродуктивний характер: діти, вирішуючи ігрові задачі з певною програмою дій, лише відтворюють способи їхнього здійснення. На основі сформованості й уміння діти можуть створювати самостійні ігри, у яких буде більше елементів творчості.

До групи ігор з фіксованою програмою дії відносяться рухливі, дидактичні, музичні, ігри-драматизації, ігри-розваги.

Прогресивне, розвиваюче значення гри створюється не лише в реалізації можливостей всебічного розвитку дитини, але й у тому, що гра сприяє розширенню сфери інтересів, виникненню потреби в заняттях, становленню мотивованої діяльності - навчальної, що являється одним із найважливіших факторів психологічної готовності дитини до навчання в школі.

Аналіз ряду досліджень [2; 4] дає змогу стверджувати, що особливого значення керування грою набуває тоді, коли навчально-виховний процес відбувається з дошкільниками, які мають порушення інтелекту. Недорозвиток їх ігрової діяльності є неначе "запрограмованим" вже в ранньому переддошкільному дитинстві, коли здавалось би, до справжньої гри ще дуже далеко [5, 13]. З однієї сторони, порушення інтелекту затримує розвиток дитини за періодами формування психічних процесів, а з іншого, вносить у розвиток патологічний характер.

Дослідники спеціальної дошкільної педагогіки (О.П.Гаврилушкіна, Л.А.Катаєва, Ю.А.Кулагін, Н.П.Морозова, Н.Д.Соколова та ін.) вважають, що до початку дошкільного віку у дітей з порушеннями інтелекту фактично не виникає предметна діяльність, а їх дії з предметами залишаються на рівні елементарних, неадекватних маніпуляцій. В молодшому дошкільному віці у таких дітей слід розвинути спеціальні маніпуляції, які надалі стануть основою формування зорово-рухової координації і виокремлення властивостей і відношень предметів. Однак процес оволодіння специфічними маніпуляціями без спеціального навчання іде затримано і викривлено, цьому сприяє незацікавленість дитини з порушеннями інтелекту до оточення, предметного світу. Інтерес дітей до предметів, в основному до іграшок, виявляється короткочасним, оскільки вони приваблюють дітей лише своїм виглядом. Поряд з неспецифічними маніпуляціями у дітей четвертого року життя спостерігається велика кількість неадекватних дій з предметами. Кількість їх різко зникає лише на шостому році, поступаючи місце специфічним маніпуляціям, які ведуть до ознайомлення з властивостями і відношенням об'єктів.

Дошкільники з порушеннями інтелекту на першому та другому роках навчання, що знаходяться у спеціальній дошкільній установі, як правило, зовсім не вміють гратися, вони

одноманітно маніпулюють іграшками не залежно від їх функціонального призначення. Така дитина зовсім однаково може довготривало стукати кубиком, качкою, машинкою.

Особливо помітним у цьому випадку є відношення до ляльки, що звичайно сприймається так само, які інші іграшки. Лялька не викликає адекватних радісних емоцій і не сприймається в якості замітника людини. По відношенню до іграшок-тварин дошкільник з порушеннями інтелекту також не викликає зацікавленого емоційного відношення. Його дії нагадують маніпуляції з кубиками і машинками. Важливо відзначити, що серед ненавчених, розумово дітей зустрічаються і такі, як люблять спробувати іграшку "на смак". Вони намагаються відгризти шматочок від кольорового кубика, облизувати мотрійку. Такі дії з іграшками в основному характерні для дітей, що страждають глибокими інтелектуальними порушеннями. Однак у ряді випадків вони викликані просто невмінням діяти з іграшками, відсутністю досвіду і використання у співвідношенні з функціональним зазначенням.

У значній мірі у дошкільників паралельно з маніпуляційними зустрічаються і так звані процесуальні дії, коли дитина безперервно повторює той самий ігровий процес (знімає і вдягає одяг на ляльку, будує і руйнує будівлю з кубиків, дістає і ставить на місце посуд).

Без спеціального навчання гра у дошкільників з порушеннями інтелекту не може зайняти провідного місця і отже, впливати на психічний розвиток. У такому вигляді ігрова діяльність не здатна служити засобом корекції і компенсації дефектів розвитку аномальної дитини. Терміну "гра" не випадково відведено центральне місце в програмі виховання і навчання розумово відсталих. Тим самим підкреслюється важливе значення цієї діяльності для збагачення дитячого розвитку, корекції і компенсації різноманітних дефектів в психіці аномальної дитини, підготовки до навчання в школі.

Відомо, що ігрова діяльність дитини дуже багатогранна, так само як різноманітні ігри. Найважливіше значення відводиться сюжетно-рольовим іграм. Саме цей вид гри перетворює в себе найбільш значимі риси діяльності дитини. З огляду на її особливу значимість для дитячого розвитку, програма робить особливий акцент на поетапне формування у розумово відсталих дітей складного механізму сюжетно-рольової гри.

Аналіз своєрідності розвитку ігрової діяльності у дошкільників з порушеннями інтелекту дає нам змогу стверджувати наступні положення.

Серед причин, що гальмують самостійне, послідовне становлення гри у дитини з порушеннями інтелекту, слід виділити, перш за все, головну - недорозвиток діяльності кори головного мозку, що призводить до запізнення в строках оволодіння статичними функціями, мовленням, емоційно-діловим спілкуванням з дорослими в ході орієнтованої і предметної діяльності.

До початку дошкільного віку у дітей з порушеннями інтелекту фактично не виникає предметна діяльність. Їхні дії з предметами залишаються на рівні елементарних, неадекватних маніпуляцій. Без спеціального навчання гра у дошкільників з порушеннями інтелекту не може зайняти провідне місце і отже, здійснити вплив на психічний розвиток.

Велике значення відводиться сюжетно-рольовим іграм, тому що саме цей вид діяльності перетворює в себе найбільш значимі її риси.

Методика формування сюжетно-рольової гри у дошкільників з порушеннями інтелекту.

На початковому етапі навчання ігрової діяльності важливо розвинути у дітей емоційне ставлення до іграшки, до ігрової ситуації через взаємодію з дорослими, а також сформувати орієнтовану діяльність дітей. З цією метою перші заняття проводяться з обіграванням дидактичних та сюжетних іграшок.

Серед сюжетних іграшок особливе місце займають іграшки-ляльки. Як вказував Д.Б.Ельконін, лялька - замітник ідеального друга, який все розуміє і не пам'ятає зла. Лялька - це не тільки дочка або син для дитини, це партнер по спілкуванню в грі. Тому на початковому етапі важливо сформувати у дітей емоційне ставлення до ляльки, а потім навчити дітей конкретним ігровим діям з нею: годуванню, роздяганню і одяганню, вкладати спати в ліжечко, прогулянці в колясці.

Особливе місце в керівництві педагогом грою дітей відводиться формуванню навичок ігрової поведінки. Необхідно вчити їх обмінюватись іграшками, гратися разом, виховувати в них доброзичливість і поступливість.

Наступним завданням навчання гри є засвоєння дітьми логіки розвитку побутового сюжету, щоб діти розуміли закономірність розвитку ігрової дії, яка полягає в тому, що одна з дій являється підготовчою по відношенню до другої. Наприклад, потрібно щоб дитина розуміла, що спочатку потрібно зварити кашу, а потім погодувати нею ляльку, а не навпаки.

У подальшому проводиться навчання сюжетно-рольовим іграм. Саме цей вид гри втілює в себе найбільш значимі та вагомі риси гри як діяльності. В них дитина перетворюється в різноманітні персонажі, ролі, діє в уявній ситуації, оперує безліччю різноманітних іграшок їх заміниками.

Головним моментом сюжетно-рольової гри являється відтворення діяльності дорослих людей, їх відношень. Через гру виникає пізнання дошкільником різноманітних сфер людської діяльності, засвоюються різноманітні способи спілкування людей один з одним.

Головна мета занять з навчання гри полягає у тому, щоб в вихованців сформувався інтерес до сюжетно-рольових ігор, який би включав в себе уявну ситуацію, дії з предметами-замінниками, рольову поведінку.

У процесі гри у дітей з порушенням інтелекту формується довільність психічних процесів: довільна увага та пам'ять. Ігрова ситуація і дія в ній активізують розумову діяльність вихованців. В грі діти навчаються діяти з предметами-замінниками, вони дають їм нову ігрову назву, вчаться адекватно діяти в уявній ситуації. Поступово ігрові дії скорочуються, дитина навчається мислити про предмети і діяти з ними у розумовому плані.

Отже, гра в будь-якій мірі сприяє поступовому переходу дитини від предметного мислення до мислення в плані уявлень. Гра виступає як діяльність, в якій виникає формування передумов до переходу розумових дій на більш високий рівень - рівень розумових дій з опорою на мовлення. Функціональний розвиток ігрових дій впливається в онтогенетичний розвиток, створюючи зону найближчого розвитку розумових дій.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Вивчення теоретичних та практичних аспектів проблеми становлення сюжетно-рольової гри у дошкільників з порушеннями інтелекту дозволяє виокремити головну причину труднощів - недорозвиток діяльності кори головного мозку, що призводить до запізнення в строках оволодіння статичними функціями, мовленням. Без спеціального навчання гра у дошкільників з порушеннями інтелекту не може зайняти провідне місце і, отже, здійснити психічний вплив на розвиток.

Найважливіше значення в ігровій діяльності дитини відводиться сюжетно-рольовим іграм, завдяки яким відбувається формування усіх психічних процесів дитини, без достатнього розвитку яких неможливе виховання особистості. Найбільш дійовим засобом виховання дитини, формування її особистісних якостей, творчих здібностей є творча сюжетно-рольова гра, яка показує наслідування, а не копіювання життя, перше випробування своїх можливостей. Виникнення і розвиток змісту творчих ігор знаходиться в прямій залежності від засвоєння дітьми конкретних знань, формування у них позитивного емоційного ставлення до діяльності людей і від рівня сформованості відносин між дітьми.

При впровадженні методики вивчення ігрової діяльності у дошкільників з порушеннями інтелекту ми використовували наступні методи, а саме: спостереження за дітьми під час сюжетно-рольової гри; вивчення ігрової діяльності дітей в процесі використання ігор з однаковим змістом; вивчення ігрової діяльності в процесі впровадження ігор з соціальним змістом; вивчення ігрової діяльності дітей за допомогою ігор, які поєднують різні методи впливу.

Найкраще дітьми засвоюється та гра, яка найбільш наближена до їх повсякденного життя. Сюжетно-рольова гра потребує участі декількох дітей, тому вона є одним з основних видів спільної діяльності дітей дошкільного віку і має значний вплив на розвиток їх

взаємовідношень, на засвоєння ними моральних норм, на розвиток особистості дитини в цілому.

У поведінці дошкільників з порушеннями інтелекту спостерігаються прояви агресивності, імпульсивності, або навпаки байдужості в силу їх психологічних і специфічних особливостей, що негативним чином впливають на розвиток ігрової діяльності, знижують їх інтерес до іграшок, до самого процесу гри та її результату.

Список використаних джерел

1. Айсіна Р. Соціалізація і адаптація дітей раннього віку / Р. Айсіна, В. Дідкова, О. Хачарутова // Дитина в дитячому садку. – 2003. – №5. – с. 49–53.
2. Божович Л.І. особистість і її формування в дитячому віці / Л.І. Божович. – СПб.: Питер, 2008. – 400с.
3. Васильєва О. К. Образна іграшка в творчих ідеях дошкільнят / О. К. Васильєва. – СПб.: Детство-Пресс, 2003. – 143 с.
4. Ельконін Д.В. Психологія гри. / Д.В. Ельконін – М.: Педагогіка, 1978. - С. 156.
5. Леонт'єв А.Н. Принципи психологічної дитини і проблеми розумової недостатності. В кн.: Проблеми розвитку психіки. / А.Н. Леонт'єв - М.: Просвещение, 1998. - 314с.
6. Мухіна В.С. Іграшка як засіб психічного розвитку дитини / В.С. Мухіна // Питання психології. – 1988. – № 2. – с. 123 – 128.
7. Фрейд З. Психологія несвідомого. / З. Фрейд – М: Просвещение, 1990.-448с.

References

1. Ajsina R. Socializacija i adaptacija ditej rann'ogo viku / R. Ajsina, V. Didkova, O. Nacharutova // Dytyna v dytjachomu sadku. – 2003. – №5. – s. 49–53.
2. Bozhovych L.I. osobystist' i i'i' formuvannja v dytjachomu vici / L.I. Bozhovych. – SPb.: Pyter, 2008. – 400s.
3. Vasy'l'jeva O. K. Obrazna igrashka v tvorchyh idejah doshkil'njat / O. K. Vasy'l'jeva. – SPb.: Detstvo-Press, 2003. – 143 s.
4. El'konin D.V. Psyhologija gry. / D.V. El'konin – M.: Pedagogyka, 1978. - S. 156.
5. Leont'jev A.N. Prynцыpy psyhologichnoi' dytyny i problemy rozumovoi' nedostatnosti. V kn.: Problemy rozvytku psyhiky. / A.N. Leont'jev - M.: Prosveshhenye, 1998. - 314s.
6. Muhina V.S. Igrashka jak zasib psyhichnogo rozvytku dytyny / V.S. Muhina // Pytannja psyhologii'. – 1988. – № 2. – s. 123 – 128.
7. Frejd Z. Psyhologija nesvidomogo. / Z. Frejd – M: Prosveshhenye, 1990.-448s.

Резюме. В данной статье анализируются теоретические аспекты становления сюжетно-ролевой игры у дошкольников с нарушениями интеллекта. Также внимание уделено изучению особенности проявления игровой деятельности у дошкольников с нарушениями интеллекта и разработке методики формирования сюжетно-ролевой игры у дошкольников на 2-3 года обучения в Волынском центре социальной реабилитации детей-инвалидов.

Ключевые слова: дошкольный возраст, нарушения интеллекта, ведущая деятельность, игровая деятельность, сюжетно-ролевая игра.

Summary. Theoretical and practical aspects study of the plot-role-playing game problems of preschool children with intellectual disabilities allow to distinguish the main cause of problems - underdevelopment of the cerebral cortex, leading to a delay in terms of mastering static functions speech. Without special training game preschool children with intellectual disabilities can't take the top spot and consequently carry psychological impact on development.

Crucial in the game of the child is given to a plot-role-playing games, which is due to the formation of all the mental processes of the child, without sufficient education of which individual is hardly be formed. The most effective means of raising a child, forming personal qualities, creativity is the creative plot-role-playing game that features imitation instead of copying life, the first test of its

capabilities. The emergence and development of creative content in games is directly related to the children mastering specific knowledge, forming their positive emotional relationship to human activity and the formation of relationships among children.

When introducing the study of playing methods of preschool children with intellectual disabilities, we used the following methods: observation of children in the plot-role-playing game; study of play in the children's use of video games with the same content; study of play in the implementation of games with social content; study of children playing through games that combine different methods.

Most children prefer games that are closest to their daily lives. Plot and role-playing games require the participation of several children because it is one of the main joint of preschool children and has a significant impact on the development of their mutual relations, the assimilation of moral standards, the development of the child as a whole.

Key words: preschoolage, intellectual disabilities, leading activities, game activities, role playing game.

УДК 159.954:316.6-057.874

О.В. СТОРОЖ

РОЛЬ ТРИВОЖНОСТІ У РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Статтю присвячено дослідженню ролі тривожності у розвитку творчої соціалізації особистості. Здійснено аналіз наукової літератури, що розкриває зміст поняття «творча соціалізація». Обґрунтовано основні дослідження тривожності як прояву фрустрації в психологічній науці. Розкрито важливу роль тривожності у творчому розвитку особистості. Встановлено суть творчої соціалізації особистості.

Ключові слова: тривожність, фрустрація, соціалізація, творча соціалізація особистості.

Постановка проблеми. Стрімкі перетворення, що відбуваються в українському суспільстві під впливом активних трансформаційних процесів, пред'являють жорсткі вимоги до особистості через високу ступінь невизначеності, що збільшує прояв фрустрації в життєдіяльності людини. Так як розвиток особистості означає експансію: розширення «свого світу» в часовому, просторовому і соціальному вимірах. Способом експансії в зовнішньому світі може бути і любов, і творчість, і фрустрація, особливо різноманітні способи її прояву, такі як агресія, злість, тривога, страх, депресія та ін. Коли у людини відсутні моральні чи творчі здібності реагування на зовнішні труднощі, то фрустрація виступає як захисний механізм розкриття чи пригнічення внутрішньої напруги. Відчуття, які ведуть до фрустрації, як будь-які психологічні реакції, мають і позитивні сторони. Позитивною стороною страху виступає потреба в безпеці, гніву – прагнення до збереження своїх фізіологічних чи соціальних меж, ненависті – мотивації людини до дії тощо. Фрустрація як особливий психічний стан виникає тоді, коли людина не може ні досягнути бажаної цілі, ні відмовитись від неї в процесі соціалізації. Фрустрація, яка пов'язана з минулим, породжує страх, з теперішнім – гнів і тривогу, з майбутнім – сум і відчай. Тому на сьогоднішній день продуктивне вирішення фрустраційних станів, і особливо тривожності, є актуальним і важливим питанням в процесі соціалізації і творчої реалізації особистості.

Мета статті. Здійснити теоретичний аналіз ролі тривожності у розвитку творчої соціалізації особистості.

Результати теоретичного дослідження. Зазначено, що провідні психологічні концепції і моделі соціалізації особистості сформувались зарубіжними і вітчизняними вченими у руслі трьох основних підходів: *культурантропології* (Ф. Боас, В. Малиновський, М. Мід та ін.), *соціології* (Дж. Дьюї, Е. Дюркгайм, В. Кукартц та ін.) і *психології* (Г. М. Андреева, Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, Л. Колберг, А. Маслоу, В. В. Москаленко, Г. Олпорт, Ж. П'яже,